

TÓTH ISTVÁN GYÖRGY

Sarajevói dokumentum a pesti bosnyák ferencesekről (1664)

Bosznia és Hercegovina tudományos gyűjteményei, múzeumai, könyvtárai, levéltárai most kezdenek magukhoz térni az 1992–1995 között dúlt háború rettenetes pusztításai után – szerencsére jóval kisebb károk érték ezeket, mint az a lángoló könyvtárepületekről, ágyútűz alá vett kolostorokról szóló híradások alapján hihető volt. Magyar szempontból a boszniai történelemnek a legfontosabb korszaka az 1878. évi okkupációtól az első világháború végéig terjedő negyvenéves időszak, hiszen ekkor Bosznia az Osztrák–Magyar Monarchia része volt.¹

A török kori magyar hódoltság azonban szintén egyazon országban élt Boszniával, hiszen mindkét terület az Oszmán birodalom tartománya volt.² A törökök Boszniában kizárólag az obszerváns ferenceseket túrték meg, mint a katolikus egyház képviselőit, közülük kerültek ki a püspökök és valamennyi plébános is.³ (A boszniai rendtartományhoz tartozó ferencesek korántsem mind voltak

1 Az MTA Történettudományi Intézete 2003. szept. 26-án rendezett konferenciát boszniai történészek részvételével Kállay Benjáminról, Bosznia első kormányzójáról.

2 A tanulmány az OTKA T 37 222. sz. pályázata támogatásával készült. Tanulmányom forrásbázisát az MTA Történettudományi Intézete kiadásában megjelenő okmánytár jelenti: *Litterae missionariorum de Hungaria et Transilvania. I–II. Ed. István György Tóth. Roma–Bp. 2002.* (Bibliotheca Academiae Hungariae–Roma, Fontes), a harmadik kötet sajtó alatt. A bosnyák ferencesek történetéről rövid összefoglalás a legfontosabb dokumentumok másolataival: Franjevački arhív, Sarajevo, Samostan Sveti Anto, Prothocollum provinciae Bosnae Argentinae Vol. I. A hódoltsági keresztények helyzetéről kitűnő áttekintést ad a szakirodalom kritikai kiértékelésével: *Fodor Pál: „A kincstár számára a hitetlen a leghasznosabb”.* Az oszmánok magyarországi valláspolitikájáról. In: *Magyar évszázadok. Tanulmányok Kosáry Domokos 90. születésnapjára.* Szerk. Ormos Mária. Bp. 2003. 88–99., ez a tanulmány a témára vonatkozó bibliográfiaként is jól használható. A hódoltsági katolikus egyháztörténetre: *Szakály Ferenc: Katolikus hierarchia a török hódoltságban.* In: *Egyházak a változó világban.* Szerk. Bárdos István–Beke Margit. Esztergom, 1991. 245–249.; *Új: Templom és hitélet a 17. századi váci egyházmegyében.* In: R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv születésének 70. évfordulója ünnepére. Szerk. Tusor Péter. Bp. 1998. 223–231.

3 A pápai privilégiumok másolatai: Franjevački arhív, Sarajevo, Samostan Sveti Anto, 1. Sveta Stolica, 1625–1687. A bosnyák ferencesekre alapvető monográfia: *Srećko M. Džaja: Konfessionalität und Nationalität Bosniens und der Herzegowina. Voremanzipatorische Phase 1463–1804.* München, 1984. Magyarországi missziós tevékenységükre: *Tóth István György: Szent Ferenc követői vagy a szultán katonái? Bosnyák ferencesek a hódoltsági misszióban.* Századok 134(2000) 747–799. Ennek horvát változata: *Új: Franjevci Bosne Srebrene kao misionari u turskoj*

bosnyákok, nem mind születtek a középkori Bosnyák Királyság vagy az annál jóval nagyobb boszniai vilajet területén, hanem sokan közülük dalmátok vagy szlavóniai horvátok voltak, de akadtak szép számmal olyanok is, akik a magyarországi török hódoltság horvát ajkú falvaiból származtak.)⁴ A bosnyák ferencesek jól kihasználták ezt az – igaz, állandó üldöztetésektől kísért – monopolhelyzetüket.⁵ A hittérítő tevékenységük messze túlmutatott Bosznián: Bosnyák ferencesek működtek az adriai dalmát tengerpart török megszállta városaiban, így Omišban (Almissában) és Makarskában (Macarska), eljutottak Albániába is.⁶ A 17. század elején ők misszióztak Bulgáriában. 1630-ban pedig Erdélyben is bosnyák ferences misszió alakult.⁷ Törődtek a bosnyák ferencesek a – főként magyar ajkú – katolikusokkal a távoli Moldvában is, egyikük, a korábban Temesvár környékén missziózó Marco Bandini (Marko Bandulović) marciánopolisi érseki címmel Moldva apostoli adminisztrátora lett az 1650-ben bekövetkezett haláláig.⁸

A boszniai ferencesek a 16. század végétől a magyarországi török hódoltság déli részein is térítettek. A 17. század első felében azután a bosnyák ferencesek eljutottak Pestre és Budára is, és a század második felében a két város 1686. évi felszabadításáig kizárólag ők látták el az itteni katolikusokat.⁹

A sarajevói Szent Antal obszerváns ferences kolostor pincéjében, a rendezés alatt álló rendi levéltárban gvárdiáni engedéllyel kutathattam, a most megtalált, és itt eredetiben és fordításban közölt irat is a bosnyák ferencesek eddig

Ugarskoj. *Scrinia Slavonica* 2(2002) 178–201. Matteo Benlich püspökre: *Borsa Iván–Tóth István György*: Benlich Máté belgrádi püspök jelentése a török hódoltság katolikusairól. 1651–1658. *Levéltári Közlemények* 60(1989) 83–142.

4 *Bazilije Pandžić*: L'opera della Sacra Congregazione per le popolazioni della Penisola Balcanica centrale. In: *Sacrae Congregationis de Propaganda Fide Memoria rerum. I/2*. Hrsg. Josef Metzler. Rom–Freiburg–Wien, 1973. 292–315.

5 A bosnyák ferencesek hódoltsági működésének kitűnő összefoglalása: *Szakály Ferenc*: Az iszlám északkeleti védőbástyája. Bosznia a 16–17. századi oszmán és magyar történelemben. *História* 17(1995) 1. sz. 7–10. A horvát szakirodalom alapján tömör, világos áttekintést ad: *Molnár Antal*: A ferencesek Boszniában a középkorban és a török uralom első időszakában (13–17. század). *Limes* 12(2000) 39–64.

6 *Krista Zach*: Die bosnische Franziskanermission des 17. Jh. im südöstlichen Niederungarn. München, 1979. 129.

7 A bosnyák ferences hittérítésre: *Julijan Jelenić*: Kultura i bosanski franjevci. I–II. Sarajevo, 1912–1915., különösen: 183–256. (modern reprint kiadásban is: Sarajevo, 1990.).

8 *Tóth István György*: A missziós faházról az érseki trónra. Marco Bandini bosnyák ferences misszionárius levelei a hódoltságról. In: *Ezredforduló – századforduló – hetvenedik évforduló. Ünnepi tanulmányok Zimányi Vera tiszteletére*. Szerk. J. Újváry Zsuzsa. Piliscsaba, 2001. 164–227. *Vö. Magyar Ferences Levéltár, Bp., Jakosich-gyűjtemény. IX. 1–20.; Bazilije Pandžić*: Bosna Argentina. In: *Historia Missionum OFM. IV. Romae*, 1974. 109–127.

9 A budai és pesti bosnyák ferencesek 17–18. századi működéséről jó áttekintést ad *Robert Skenderović* tanulmánya: *Bosnian Franciscans in Buda and Pest and their Studium Generale*. *Austrian History Yearbook*, 2004. s. a. Itt mondok köszönetet a szerzőnek, hogy a megjelenés előtt álló tanulmányát nagy haszonnal forgathattam.

kevésbé ismert pesti és Pest környéki tevékenységére vet fényt.¹⁰ A levélből kiderül, hogy írója, Matteo Benlich (Benlich Máté) bosnyák ferences, a belgrádi missziópüspök a boszniai rendtartomány központjában, Fojnicában is figyelemmel kísérte a pesti bosnyák misszionáriusok munkáját. A rövid, de igen informatív levélből az is világossá válik, hogy ebben az időben a boszniai ferences provinciát igen komoly ellentétek osztották meg, a pesti missziót többen is megakarták szerezni. A levél fényt vet arra is, hogy a korábbi provinciális, Benlich püspökként mennyire szembekerült a saját rendtartományával, legalábbis annak jó részével.¹¹

Bosnyák ferencesek Pesten és környékén

A 16. században inkább dalmáciai, főként raguzai, míg a 17. században főként bosnyák katolikus kereskedőkből állt Buda és Pest katolikus lakossága.¹² Ez az „elitcsere”, amikor a budai és pesti kereskedelmi állomás bosnyák kézbe került, aligha volt mentes a konfliktusoktól. Erre utal pl. egy levél is, amelyet Andrea (Andrija) da Camengrado¹³ korábbi bosnyák provinciálisnak a rendtartományon belüli ellenfelei – akik jobbnak látták, ha a levelüket nem írják alá – juttattak el Rómába. Ebben nemcsak azt vetették Andrea da Camengrado szemére, hogy a fojnicei kolostorban török módra szőnyegekkel és díszes takarókkal rendezte be a celláját, amely a sok édesség miatt amúgy is inkább egy nápolyi cukrászdára hasonlít, továbbá hogy Marcus Antonius és Kleopátra lakomáit utánozza (!), de azt is, hogy raguzai kereskedőket vádolt meg a budai pasa előtt, akiket ezután a pasa kis híján lefejeztetett.¹⁴

10 A levél egy másik boszniai kolostorban található példányát már közölte – eltérő olvasatokkal – *Mijo Venceslav Batinić* „Néhány adalék a bosnyák egyháztörténehez” c. vegyes forrásközlésében. *M. V. Batinić: Njekoliko priloga k bosanskoj crkvenoj poviesti. Starine 17(1885) 83.* Ez az alig hozzáférhető kiadás azonban a mi közlésünket aligha teszi feleslegessé.

11 A bosnyák ferencesekre a legalapvetőbb források máig megkerülhetetlen gyűjteménye: *Eusebius Fermendžin: Acta Bosnae potissimum ecclesiastica. Zagrabiae, 1892.*

12 *R. Skenderović: i. m., a szerző mind a bosnyákokat, mind a dalmátokat horvátoknak tekinti. Gárdonyi Albert: Buda és Pest keresztény lakossága a török hódoltság alatt. In: Tanulmányok Budapest Múltjából. V. Szerk. Dr. Némethy Károly–Dr. Budó Jusztin. Bp. 1936. (Budapest székesfőváros várostörténeti monográfiái 8.) 13–33.*

13 A bosnyák ferencesek neveit a római iratokban leggyakrabban előforduló olasz alakjukban közlöm, így könnyen visszakereshetőek a forrásokban. A bosnyák szerzetesek egy részének nem is ismerjük a horvát névalakját, máskor pedig ez rendkívül eltér a levelekben szereplő olasz formától, illetőleg számos, igen eltérő névalakot is használtak.

14 APF (= Archivio storico di Sacra Congregazione de Propaganda Fide, Róma), SOCG (= Scritture Originali riferite nelle Congregazioni Generali) Vol. 152. Fol. 343–346/v. 62. pont. Az eredetire kevésbé hasonlító kiadása: Đakovačka i srijemska biskupija. Spisi Generalnih Sjednica Kongregacije za Sirenje Vjere. 17. stoljeće. Ed. Antun Dević. Zagreb, 2000. 97–107. Néhány jellemző eltérés a kiadott szöveg és az eredeti között: stava ancor rimasto, ehelyett: senza contentimento suo, la Roma la luna helyett, monacho monasterio helyén, medesime, ehelyett: medaglie stb.

A hosszú vagy tizenöt éves háború során a törökök elvették a katolikusok budai templomát, és megtiltották, hogy az ellenségnek tekintett katolikus papok a legfontosabb várakban, a veszélyeztetett Budán lakjanak. Ezért a Budát „családi ügyben” felkereső raguzai misszionárius, Paolo Torelli is csak titokban misézhetett itt, bár az összegyűltek nagy száma mégiscsak arra utal, hogy a török hatóságok – aligha ingyen – szemet hunyhattak a katolikus hittérítő miséje felett. Bonifacio di Ragusa, a magyarországi első pápai vizitátor unokaöccse volt Paolo Torelli,¹⁵ aki a bácsi apát fiktív címét viselte, a kalocsai érsek és a prizreni (belgrádi) püspök vikáriusaként a Duna–Tisza közének déli részén térített. 1623-ban azután a török hódoltság központjába, Budára ment. Itt az elhunyt fivére, egy gazdag raguzai kereskedő hagyatékát akarta megszerezni, ám azt addigra már szíjjelhoradták. Torelli Nagyboldogasszony ünnepén az egyik budai katolikus – valószínűleg szintén raguzai kereskedő – házában titokban, „nagy veszélyek között” misét mondott. Ezen 135 katolikus gyűlt össze, akik már sok éve nem gyóntak, nem áldoztak, mert nem volt papjuk – sokan valószínűleg Pestről és a környékről is idejöttek. Szintén 1623-ban két jezsuita misszionárius is misézett és bosnyákokat gyóntatott egy budai magánházban.¹⁶

Budának és Pestnek ekkor nem volt állandó katolikus papja, az egyetlen itteni keresztény templomot, a pestit pedig a reformátusok használták. 1633-ban két bosnyák ferences, Filippo a Camengrado és Paolo a Clamice kezdett Pesten missziót, a *Hitterjesztés Szent Kongregációja* misszionáriusi felhatalmazása alapján. Budára őket sem engedték be, de a két bosnyák barát – nyilván a török hatóságokat megvesztegetve – elvette a pesti reformátusok kis templomát, és ugyanekkor hét református családot is áttérített. Ezután ebben a Szent Józsefről elnevezett kápolnában miséztek.¹⁷ A boszniai barátok azonban a leveleikben a missziójukat gyakran nem Pestre, hanem a magyar királyság külföldön jobban ismert egykori fővárosára, Budára helyezték, megtévesztve ezzel a későbbi korok történészeit is. A pesti házfőnök, Luca Ibrishimovich a Posega úgy is határozta meg ezt, hogy „a budai rendház Pesten” (*dicta in Pest Budensis residentia*).¹⁸ A két bosnyák ferences – Fra Filippo a *Hitterjesztés Szent Kongregációjának*

15 Tóth István György: Raguzai Bonifác, a hódoltság első pápai vizitátora (1581–1582). *Történelmi Szemle* 39(1997) 447–472.

16 *Kathona Géza*: Fejezetek a török hódoltsági reformáció történetéből. Bp. 1974. 50–51.; Erdélyi és hódoltsági jezsuita missziók (1609–1625). I/2. Szerk. Balázs Mihály–Fricsy Ádám–Lukács László–Monok István. Szeged, 1990. 412.; *Fekete Lajos*: Budapest a török korban. Bp. 1944. 157–161.; *Uő*: Latinok a XVI. századi Budán. *Magyar Nyelv* 57(1961) 20–25.

17 APF SOCG Vol. 320. Fol. 91. + 98/v. Vol. 79. Fol. 174.; *E. Ferendžin*: i. m. 424. sz.; APF SOCG Vol. 17. Fol. 372.; *Gárdonyi A*: i. m. 17–21.; *Jankovich Miklós*: Buda város keresztény tanácsa a török hódoltság korában. In: *Tanulmányok Budapest Múltjából*. XIV. Bp. 1961. (Budapest várostörténeti monográfiái XXII.) 151–154.

18 Karácsonyi János kiváló rendtörténete is, Eusebius Ferendžin forrásközlése (*E. Ferendžin*: i. m. 420., 424.) alapján, Filippo a Camengrado idején Budára tette a ferencesek székhelyét: *Karácsonyi János*: Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig. II. Bp. 1924. 364–365.

Rómába küldött beszámolója szerint – úgy tudott leszámolni a pesti protestánsokkal, hogy a budai „vezír” jelenlétében hitvitát folytatott velük. Inkább hihető azonban, hogy a török ügyekben jártas bosnyák ferences – rendtársaik jól bevált szokásához híven – nem annyira teológiai érvekkel, mint inkább nagy összegű megvesztegetéssel nyerte meg magának Muszá budai pasát.

Filippo a Camengrado egyik, Rómába küldött jelentéséből megtudjuk, hogy a pesti missziója előtt 1631-ben a Dráva mentén 35 protestáns családot térített meg, minden bizonnyal egy ottani plébánián szolgált. 1632 decemberében pedig Fra Filippo és társa Erdélyben, Stefano a Salina (Szalinali István) 1630-ban elkezdett erdélyi bosnyák ferences missziójában vett részt.¹⁹

Filippo a Camengrado a pesti missziója idején – tanulatlanságára utaló, a többi pesti bosnyák ferencesétől elütő, jellegzetes, több mint zavaros latinságával – feljegyzést készített azokról a hódoltsági helyekről is, amelyeket nem kerestek fel a katolikus püspökök. Ennek nyomán a *Hitterjesztés Szent Kongregációja* felszólította, hogy végezzen a hódoltságban egyházlátogatást, és küldjön részletes jelentést az ottani katolikusok számáról, a papokról és arról, hogy vajon egy püspök elegendő-e a számukra. Fra Filippo azonban, amint erről 1636-ban tájékoztatta a bíborosokat, bele sem tudott kezdeni a vizitációba.²⁰

1634 végén az új budai pasa, Dzsáfer vezír Kirill Lukarisz konstantinápolyi pátriárka felbujtására „diocletianusi” üldözésbe kezdett a katolikus papok ellen és a két bosnyák ferences lába alatt is forró lett a talaj. Így 1635-ben visszatértek Boszniába, ahol azonban a vele régi ellentétben álló Niccolò Braicovich a Foinica provinciális és az említett korábbi tartományfőnök, Andrea da Camengrado rátámadt Fra Filippóra: a *Hitterjesztés Szent Kongregációjától* kapott misszionáriusi felhatalmazását szétépték, könyveit, ruháit elvették, és ki akarták taszítani a provinciából, sőt magából a ferences rendből is. Fra Filippo – miután a dühöngő Dzsáfer vezírt időközben elérte a végzete, és 1635 májusában megkapta a selyemzsínórt – ezért inkább visszatért Budára. Budáról (valójában inkább Pestről) számolt be 1636. február 12-én a boszniai megpróbáltatásairól a *Hitterjesztés Szent Kongregációjának*.²¹

A két bosnyák szerzetes azonban alig egy évig maradt Pesten, már 1637 márciusában sietve elhagyták a Duna-parti várost.²² A drivastói püspök, Geronimo Luchich 1637. október 28-án a vizitációja során Fra Filippót már a

19 Tóth István György: Az első székelyföldi katolikus népszámlálás. (Szalinali István bosnyák ferences jelentése 1638-ból.) *Történelmi Szemle* 40(1998) 61–85.; *Uő*: Jelentés a székelyföldi ferences szerzetességről. In: *Historia manet. Volum Omagial Demény Lajos Emlékkönyv.* Ed. Violeta Barbu-Kinga S. Tüdős. București–Cluj, 2001. 271–286.; *Uő*: Bosnyák ferencesek a Székelyföldön 1638-ban. In: *Acta – 1999. Székely Nemzeti Múzeum, Csíki Székely Múzeum. Szerk. Kónya Ádám–Boér Hunor. Sepsiszentgyörgy, 2000. 297–301.*

20 *Litterae missionariorum* i. m. I. 474–482.; *István György Tóth: Between Islam and Catholicism. Bosnian Franciscan missionaries in Turkish Hungary, 1584–1716. The Catholic Historical Review* 89(2003) 409–433.

21 APF SOCG Vol. 76. Fol. 285.

22 APF SOCG Vol. 268. Fol. 126. 1637. ápr. 24., Sutjeska.

szerémségi Szelce faluban találta mint a helyi plébánost. Ekkor már lejárt Filippo a Camengrado fő ellenségének, Niccolò Braicovichnak a tartományfőnöki megbízatása, és a rendtartomány élén új provinciális állt. Braicovich provinciális szerint Filippo a Camengrado budai missziójának az vetett véget, „hogy ezer botrányt okozott, nem ismerte el a provinciálist [vagyis a levél íróját] a fellettesének”. Ha Fra Filippo „az elmúlt napokban el nem szökött volna Budáról, akkor a budai pasa megégettette volna azért a bűnös viszonyért, amely a török asszonyokhoz fűzte”.²³ Akár a török asszonyok miatt, akár a pesti protestánsok hatásos ellentámadása miatt hagyta el Pestet a kalandos sorsú ferences, a pesti és budai katolikusok egy időre pap nélkül maradtak.

A hódoltság missziópüspöke, Matteo Benlich

Az itt közölt levél szerzője, Matteo Benlich²⁴ bosnyák obszerváns ferences szerzetes, belgrádi missziópüspök a 17. század legnagyobb hatású magyarországi misszionáriusa volt.²⁵ Benlich nemcsak a boszniai rendtartományhoz tartozott, de maga is Boszniából származott. 1609-ben született az észak-boszniai Banja Luka városában. Novíciusi éveit a ferencesek legfontosabb boszniai kolostorában, a rendtartomány központjában, Fojnicában töltötte, itt kelt azután a most közölt levele is. A fojnicai Szent Lélek-kolostorban és itáliai kolostorokban tanult, és a levelei tanúsága szerint jól megtanult olaszul és latinul. Itáliából hazatérve ismét csak Fojnicában volt lektor (rendi professzor), és hitszónok, majd ugyanitt a kolostor élén állt, mint gvárdián. Később pedig több évig a boszniai pasa székvárosában, Sarajevóban volt plébános, majd 1649-ben tartományfőnök-ké választották. 1651 februárjában X. Ince pápa Benlichet kinevezte a belgrádi missziópüspöknek, továbbá a szendrői püspökség adminisztrátorának és a magyarországi török hódoltság apostoli vikáriusának is.²⁶ Benlich azonban, noha belgrádi püspök volt, továbbra is egyszerű szerzetesként élt a velikai kolostor-

23 APF SOCG Vol. 268. Fol. 248. + 256/v. 1637. ápr. 15., Olovo. Egy másik, a pesti misszionárius iránt több jóindulatot mutató bosnyák ferences azonban azt írta Rómába, hogy „a Budán történtek nem Fra Filippo atya hibájából következtek, hanem azért, mert gyűlölték az eretnekeket,” azaz a pesti reformátusok. APF SOCG Vol. 268. Fol. 308. + 311/v. 1637. jún. 5., Sutjeska.

24 Neve horvátul Matej, vagy bosnyák formában Mato Benlić, magyarul Benlich Máté, a nevét igen sokféle alakban írták: Bellinch, Bellich, Berlinch. Jelentései: *Vanyó Tihamér*: Belgrádi püspökök jelentései a magyarországi hódoltság viszonyairól 1649–1673. Levéltári Közlemények 42(1971) 323–337.; *Marko Jačov*: Le missioni cattoliche nei Balcani durante la guerra di Candia (1645–1669). I. Roma, 1992. 619–670.; *E. Fermendžin*: i. m. 508–512.; *István György Tóth*: Relations missionariorum de Hungaria et Transilvania 1627–1707. Bp.–Roma, 1994. 177–182. Vö. *Marko Semren*: Franjevci Bosne Srebrene kao biskupi. Bosna Franciscana 10(2002) 16. sz. 111–133., különösen: 115.; *Ignacije Gavran*: Fellow-travellers of Bosnian history. Seven centuries of Bosnian Franciscans. Sarajevo, 2001. 65–66., 81.

25 *Tóth István György*: Egy bosnyák missziópüspök térítőútjai a hódoltságban. (Matteo Benlich belgrádi püspök levelei Rómába, 1653–1673.) Levéltári Közlemények 70(1999) 107–142.

26 *E. Fermendžin*: i. m. 459., 469–473.

ban. Erre nemcsak a szerénységet kedvelő természete és a szegénységet előíró ferences fogadalom kötelezte, de az anyagi helyzete is, mert a török uralom alatt álló egyházmegyéje nem sokat jövedelmezett, ahogy ő maga többször megírta Rómába, leginkább csak plébániája, a Verőce megyei Dragotin bevételeire számíthatott.

Egyházlátogatások Pesten és Budán

Negyedszázados belgrádi püspöksége alatt Benlich több alkalommal is felkereste Budát, Pestet és a mellettük fekvő, a bosnyák ferencesek kezében lévő plébániát, a Csepel-szigeten fekvő Tökölt.²⁷

Pesten és Budán a török hódítás után először akkor járt katolikus püspök, amikor Giacomo Boncarpi olasz ferences, a himeriai címmel Belgrádba kinevezett missziópüspök átutazott rajta 1643 elején. Sajnos, Boncarpi roppant fontos beszámolója a budai tartózkodásáról csak töredékében, félbeszakítva maradt ránk, ám ezekből – a szó eredeti és átvitt értelmében egyaránt – szaggatott sorokból kiderül, hogy amikor a püspök Budán várt a török útlevélre, akkor az itteni katolikusok kitörő örömmel, könnyezve fogadták. A hívek közül Boncarpi sokakat megbérmált. Boncarpit a hódoltságban azután velikai bosnyák ferencesek kísérték tovább, akik érte jöttek a szlavóniai kolostorukból Budára. Arról azonban, hogy vajon Pesten is talált-e bosnyák ferenceseket, a püspök nem írt.²⁸

Nem szólt a pesti bosnyák misszionáriusokról az 1649-ben itt vizitáló Ibrishimovich sem.²⁹ A bosnyák ferences Marino Ibrishimovich a Posega, a belgrádi missziópüspök a jelentése szerint 1649. július 11-én Pesten több mint kétezer katolikust bérmált meg. Arról azonban, hogy talált-e itt ferenceseket, nem szólt. A pesti bosnyák ferencesek Fra Filippo da Camengrado 1633-ban alapította missziójáról így a következő biztos értesüléseink csak több mint két évtizeddel későbből, 1656-ból, Matteo Benlich egyházlátogatási jegyzőkönyvéből vannak. Ezért igen valószínűnek tűnik, hogy a pesti bosnyák ferences misszió csak ekkor, 1650 után éledt újra. Ibrishimovich ugyanis – bár a vizitációs jelentése roppant szűkszavú – a hódoltság másik két ferences kolostorában, Gyöngyösön és Szege-

27 Pisma fra Luke Ibrišimovića zagrebačkim biskupima (1672–1697). Ed. Josip Barbarić–Fra Miljenko Holzleiter. Jastrebarsko, 2000. (Biblioteka Posegana 6.) XX–XXII.

28 APF SOCG Vol. 179. Fol. 60–62/v., 59., 57–58/v.; Litterae missionariorum i. m. II. 1249., 1252., 1267–1269., 1377–1382.; Tóth István György: Koszovóból vagy Mezopotámiából? Missziópüspökök a magyarországi török hódoltságban. Történelmi Szemle 41(1999) 279–329.; Molnár Antal: Katolikus missziók a hódolt Magyarországon. I. (1572–1647). Bp. 2002. (Humanizmus és reformáció 26.) 319–320.

29 E. Fermendžin: i. m. 467–468.; Krista Zach: Die Visitation des Bischofs von Belgrad, Marin Ibrisimović in Türkisch-Ungarn (1649). Ungarn-Jahrbuch 8(1977) 1–31.; Vanyó T.: i. m. 327–328.; M. Jačov: i. m. I. 276–278. Karácsonyi János Eusebius Fermendžin forráskiadása alapján arról írt, hogy Ibrishimovich püspök 1649-ben a pesti ferences kápolnában bérmált. Karácsonyi J.: i. m. II. 364. Mint látható, én ugyanezt az alig pár szavas forráshelyet pontosan fordítva értelmezem.

den egyaránt megemlékezett a ferencesek templomáról, sőt Szegeden egyenesen elragadtatott hangon írt az alsóvárosi kolostorról, és az itteni, „igen szép templomról, ennél szebbet nem is találni az egész török hódoltságban”. A vizitáló bosnyák ferences püspök Martonos, Jászberény, Gyöngyöspata és Kecskemét esetében is feltüntette, hogy milyen patrocíniumú templomban bérált, míg Pestről csak annyit írt: „Pest városában” megbérált 2003 hívót. Ha Ibrishimovich Pesten ekkor a saját boszniai rendtartományából való ferenceseket vagy akár csak katolikus templomot talált volna, akkor aligha mulasztja el, hogy a beszámolójában ezt feljegyezze. (A Benlich püspök 1656. évi vizitációjakor kirobant vita a reformátusok és a katolikusok között szintén arra utal, hogy a két felekezet harca a pesti templomért akkor még korántsem jutott nyugvópontra.) A szakirodalomban sok találgatásra okot adó, mert igen magas számot is korrigálnunk kell. A missziópüspök azt írta, 2003 hívót bérált meg. Ibrishimovich azonban a bosnyák ferencesek szokása szerint először a százásokat, majd az utána következő számot írta le, tehát a 2003 így olvasandó: duecento-tre, kétszáz-három. Azaz nem Pest városában bérált meg több mint kétezer katolikus, hanem Pestről és minden bizonnyal – akárcsak Gyöngyösön vagy Szegeden – a környező falvakból gyűlt össze a jobban hihető, bár még így sem kevés, 203 bérálást kérő hívő.³⁰

Bár 1654-ben Benlich még arról panaszkodott a *Hitterjesztés Szent Kongregációja* bíborosainak, hogy megfelelő (nyilván török) engedélyek híján nem mehetett Budára, 1656-ban már sikeresen vizitált Pesten, Budán és a környékén.³¹ 1656-ban a belgrádi püspök egyházlátogatása során felkereste Budát is, amelynek szépségéről lelkendezve írt. „Itt tartja a székhelyét a török vezír,³² ez elég népes város, de kevés itt a katolikus keresztény, mindössze nyolc család, igaz, vannak idegen keresztény kereskedők, akik hol ide jönnek, hol elmennek, de elég sokan itt maradnak az év nagy részében”. Katolikus templomot a püspök egyet sem talált Budán, mert a törökök minden keresztény templomot mecsetté alakítottak. Igaz, Benlich két budai mecsetet is alaposan megnézett belülről, és megállapította, hogy ha oltárokat helyeznének el bennük, és harangokat kapnának, akkor rögtön használhatóak lennének katolikus templomként. Budával ellentétben Pesten Benlich talált katolikus papokat, a saját rendtársait: Két bosnyák ferences szerzetes élt itt, a rendház főnöke, presidente címmel, és egy másik ferences. Rajtuk kívül számos katolikus kereskedő fogadta a püspököt. „Itt Pesten található egy rég-

30 Úgy tűnik, hogy az 1640-es években a reformátusoknak volt Pesten templomuk, talán visszaszerezték a törökök segítségével a Fra Filippo által elvett kis templomot. *Balázs László*: A pesti református egyház a török hódoltság alatt. In: Kálvin téri tanulmányok. Tanulmányok a Budapest Kálvin téri Református Gyülekezet történetéhez. Bp. 1983. 17–20. Egyetlen adatunk erre a nagykőrösi városi jegyzőkönyv 1647. évi utolsó bejegyzése: „Az pesti magyaroknak templom épületire attunk 3 forint 30 dénárt.” Okmánytár a hódoltság történetéhez Magyarországon. Összegyűjt. Szilády Áron–Szilágyi Sándor. I. Pest, 1863. (Török–magyar kori történelmi emlékek I. Okmánytár I.) 142.

31 APF SOCG Vol. 218. Fol. 636.

32 A budai pasák a 17. században vezíri rangot viseltek.

től megmaradt templom, Szent József névvel, katolikus szertartású, amelyet a Kálvinok³³ kezétől szabadítottak ki, és ahol [...] mindennap miséznek, és az ünnepeken a közelebbi környékről is összegyűlik a nép.”³⁴

A bosnyák belgrádi püspök pesti jelenléte jó alkalmat szolgáltatott a törökök számára, hogy a keresztény közösségeket egymás ellen kijátszva megszarolják a helybeli katolikusokat: 1656 júniusában, amikor Benlich püspök Pesten járt, a pesti reformátusok mozgalmat indítottak, hogy visszaszerezzék a pesti templomnak legalább az egyik felét. Ez nem sikerült, de 260 tallérért a reformátusok „eladták” a templom felét a budai pasa defterdárjának, mire a törökök kijelentették, hogy a templomot mecsetté alakítják át. Benlich püspök erre „könnyezve” prédikált a híveinek, kérve a katolikusokat, hogy anyagi tehetségük szerint járuljanak hozzá a templom visszaszerzéséhez. Végül igen komoly összeg: háromezreszáz tallér lefizetése ellenében a törökök elálltak (minden bizonnyal nem komolyan gondolt) tervüktől, és így a pesti katolikusok bár szegényebben, de ugyanúgy találták magukat, mint Benlich megérkezése előtt: csak az övék volt a templom és a hozzá tartozó telek. A pesti reformátusok törekvése templomuk felének megszerzésére arra utalhat, hogy Pesten a bosnyák ferencesek nem sokkal korábban szerezték meg ezt a templomot.³⁵

Benlich legközelebb 1660-ban tartott egyházlátogatást, ahogy írta, „nagy veszélyek között” kereste fel a Buda környékén élő katolikusokat. Bár 1660. március 15-én magáról Budáról írt a *Hitterjesztés Szent Kongregációja* titkárának, Mario Alberizzi későbbi bécsi nunciának, ekkor sem Buda, sem Pest katolikusairól nem szólt bővebben.³⁶

1664. március 7-én írta Benlich a fojnicai kolostorból a most közölt levelét, és hat héttel később, 1664. április 20-án küldte el a következő egyházlátogatási jelentését, szintén a fojnicai kolostorból, a *Hitterjesztés Szent Kongregációja* már említett titkárának, Alberizzinek. Ebben a tömör, de igen értékes jelentésben, minden bizonnyal a korábbi, 1660. évi budai vizitációjára is támaszkodva, beszámolt Buda és Pest katolikusairól is. „Buda körül a szegény katolikusokat szintén üldözik, és eltávoztak, ki ide, ki oda menekült. A pesti templom még áll, és itt két obszerváns ferences testvér él, a szent felszerelés a helyén van, és a mondott katolikusokat ellátják az említett papok, bár a rendház, ahol laknak, tele van török katonasággal, ami nagyon terhes a számukra”.³⁷ A jelentésből az is kiderült, hogy Benlich több évig járta az egyházmegyéjét, a magyarországi török hódoltságot, de 1663 őszén a török–Habsburg háború miatt, ahogy a török sereg felvo-

33 A katolikus misszionáriusok így írtak az evangélikusokról, reformátusokról: Lutherék, Kálvinok.

34 *Borsa I.–Tóth I. Gy.*: i. m. 126–127.

35 APF SOCG Vol. 306. Fol. 64–67/v.; *Borsa I.–Tóth I. Gy.*: i. m. 126–127.

36 APF SOCG Vol. 305. Fol. 135., Vol. 310. Fol. 133–134/v.

37 APF SOCG Vol. 305. Fol. 462–463. A jelentést kiadta Eusebius Fermendžin, de a nagy horvát ferences történetírótól szokatlanul sok hibával. Így pl. Nempti faluból „ellenségek” lett (fugito da Nimci helyett fugito da nemici), papok (preti) helyett gyerekeket (puti) szentelt volna Benlich, több sort pedig a forráskiadó átugrott. *E. Fermendžin*: i. m. 508–512. Új, bizonyára nem tökéletes, de reményeim szerint jobb kiadása: *Litterae missionariorum* i. m. III. s. a.

nult, ott tartózkodása már túl veszélyessé vált, sehol sem talált menedékre a hódoltságban. A tatárok elől a szülővárosába, a boszniai Banja Lukába menekült. Egy pasa azonban kétezer emberével megjelent Banja Lukában, és a török katonákat beszállásolták a katolikusok házaiba és a plébániaházakba, emiatt Benlich a fojnicai kolostorba húzódott, innen írta mind a közölt levelét, mind pedig a jelentését.

A most közölt levél és a jelentés elküldése közben azonban a püspököt rendkívül nagy csapás érte: Nagycsütörtökön, 1664. április 10-én, amikor a mise után a barátok összegyűltek a fojnicai kolostor refektóriumában, a konyhában tűz ütött ki és leégett a kolostor, a templom, a könyvtár. A püspök cellája is tüzet fogott, Benlich alig tudta kimenekíteni aládáját a pápai bullákkal és a legfontosabb iratokkal.

Öt évvel később, 1669-ben Benlich a szlavóniai Nekkse (Našice) ferences kolostorában írt újabb jelentést a Kongregáció bíborosainak, az 1666. évi vizitációs körútja alapján. „Buda plébániáján, Pest templomában szokás szerint két, a boszniai rendtartományba való ferences atya szolgál folyamatosan. A templomi felszerelést jó rendben tartják ezek az atyák és a kereskedő urak, a miseruhákkal és kelyhekkel együtt. E két pap egyike folyamatosan ezeket a falvakat és városokat járja, úgy mint Esztergomot, Székesfehérvárt, és a többi helyeket a város körül, és kiszolgáltatják a legszentebb szentségeket. A pesti templomot az előző évben [= 1668.] fedték be deszkával és a ferences káplánok részére szolgáló lakással együtt jól felújították.”³⁸ A pesti bosnyák ferences misszió tehát már annyira megszilárdult, hogy a két, közelebbi török város, Esztergom és Székesfehérvár (nyilván horvát ajkú) katolikus lakóiról is ők gondoskodtak.

Benlich püspök következő, 1672. évi jelentésének egyelőre csak a *Hitterjesztés Szent Kongregációjában* készült kivonatát sikerült felfedeznem.³⁹ Eszerint Benlich azt írta volna, hogy „Budán nincs katolikus templom és itt van 653 lélek. Pesten van egy templom, emellett lakik két obszerváns ferences szerzetes. Itt nincs egy katolikus sem, a budai katolikusok jönnek ehhez a templomhoz, ahol a nevezett szerzetes az év minden napján misét mond”. A kivonatot készítő itt feltehetően összekavarta Budát és Pestet. Míg azt elhihetjük, hogy Budán nem volt katolikus templom, ám Pesten volt, két bosnyák ferencessel, a 653 katolikus aligha magában Budán, hanem annak környékén lakott. Az, hogy Pesten nem volt egy katolikus sem, nyilván elírás, a budai, valójában nyilván Buda környéki 653

38 Archivio Segreto Vaticano, Roma, Archivio Concistoriale, Congregationis Consistorialis, Relationes Dioecesium, Dioecesis Bellogradensis, Vol. 118. Fol. 25–26. eredeti sk. aláírással és APF SOCG Vol. 419. Fol. 260–261/v. eredeti sk. aláírással. Kiadása hibás jelzettel, igen eltérő olvasatokkal: Đakovačka i. m. 565–570. Így pl. città áll vita helyett, 1660 van 1666 helyén, mera disvoglio mese di maggio helyett, bassa del Posega bassa del paiese helyett, contra attestazione ehelyett: con l’attenzione, a közölt lélekszámok pedig gyakran nagyságrendileg, de még a számjegyeik számát tekintve sem egyeznek az eredetivel. Újabb, az eredetitől talán kevésbé eltérő kiadása: Litterae missionariorum i. m. III. s. a. Korábbi kivonatos kiadása: *Vanyó T.*: i. m. 333–335. (kivonatos közlés, a Vatikáni Levéltár példánya alapján).

39 *Tóth I. Gy.*: Relationes missionariorum i. m. 177–182.

lélek viszont hihető. 1658-ban a nagy jelentése végén Benlich a pesti ferences rendházhoz tartozó Buda környéki és az esztergomi érsekségben élő katolikusok számát kétezerre becsülte⁴⁰ – ezek a lélekszámok, akárcsak ugyanitt a többi régióé, csak igen nagyvonalú becsléseken alapultak.

Utoljára nem sokkal a halála előtt, 1673-ban járt Benlich püspök Pesten és Budán. Erről a látogatásáról azonban a betegsége, majd a halála miatt már nem tudott jelentést készíteni. Így erről a vizitációról csak azért értesülünk, mert a boszniai – egyébként szintén ferences – püspök vádjai ellen védekezve, Benlich a *Hitterjesztés Szent Kongregációja* előtt keserűen kifakadt, és felsorolta az érdekeit: „Ezen a nyáron több mint két hónapig vizitáltam Eger határán, Gyöngyösön, ahol sokakat megbérmáltam, többeket pappá szenteltem, 23 harangot megszenteltem [...] Meglátogattam Budát a környező falvakkal, és vizitáltam a pécsi püspökséget és magát ezt a várost is nagy fáradtsággal”.⁴¹ Benlich azt is leírta, hogy megbetegedett, ezért az egyházlátogatást félbeszakítva visszavonult a velikai kolostorba, itt azután ismét erőre kapott és elindult a Drávától északra fekvő vidékek látogatására. A püspök 1674. január 30-án halt meg a velikai ferences kolostorban.

Két alkalommal Benlich nemcsak a Duna partján fekvő két városról számolt be. 1656-ban és 1669-ben a missziópüspök, mivel részletesebb jelentéseket írt, megemlékezett Buda és Pest mellett a bosnyák ferencesek tőköli plébániájáról is. 1656. június 13-án ért Tökölre, ahol misét mondott és prédikált – horvát prédikációját a hívek megértették, ez is arra utal, hogy Tököl lakói horvát ajkú katolikusok voltak. Itt 176 főt bérmált meg, míg Pesten alig hatvanat, ami a Tököl környékén élő katolikusok nagy számára enged következtetni. Magában Tököl faluban ugyanis Benlich mintegy 36 katolikus családot talált, közülük többen nem sokkal korábban tértek át a protestáns „eretnekségről”. Tököl falunak a püspök szerint a lutheránusoktól (valószínűleg azonban inkább a reformátusoktól) elvett, Szűz Mária születése, azaz Kisboldogasszony patrocíniumú templomát ekkor építették újra, a munkákat éppen a püspök ottjártakor fejezték be.

1669-ben Benlich arról számolt be, hogy „a Duna szigetén Buda alatt található Tököl falu, ahol Kisboldogasszonyról elnevezett templom áll, nemrégiben felújítva és deszkákkal befedve, amelyet mintegy 16 éve [= 1653-ban] felújítottak és megjavítottak, és ebben egy ferences atya szolgál, akinek megvan a miseruhája, edényei, és a lehetőségekhez képest szolgálja az itteni katolikusokat, a templomnak búcsúja is van”. Igen valószínű, de további adatok felbukkanásáig nem bizonyítható, hogy a bosnyák ferencesek nem sokkal 1656, Benlich látogatása előtt, valószínűleg 1653-ban, szervezték újjá a pesti és Pest környéki missziójukat, ekkor szerezték meg – török kapcsolataik révén – mind a pesti, mind a tőköli templomot a protestánsoktól.

⁴⁰ *Borsa I.–Tóth I. Gy.*: i. m. 142.

⁴¹ APF SOCG Vol. 446. Fol. 292. Kiadása: *Litterae missionariorum* i. m. III. s. a.

Matteo Benlich belgrádi püspök tehát többször megfordult Budán, Pesten és a pesti rendházhoz tartozó tőköli plébánián, jól ismerte a pesti bosnyák ferencesek működését. Érthető tehát, ha az érdekekben megírta ezt a most megtalált és itt fordításban is közölt levelet.

Pesti bosnyák ferencesek a 17. század második felében

Az 1660-as, 1670-es években – mint ez Benlich idézett jelentéseiből kitűnt – Pesten általában két bosnyák ferences működött, bár 1679-ben négyen voltak. A pesti bosnyák ferencesekről Edward Brown angol utazó és természettudós is beszámolt az útleírásában. 1669-ben Budán „egy öreg rác házában” (*at an old Rascian's house*) szállt meg, ahonnan jó kilátás nyílt Pestre. Ez a „rác” valójában nyilván bosnyák kereskedő lehetett, akiről úgy tudták, „hogy titkos levelezésben állt a pesti ferences barátokkal, és hogy beszámol az itt történekről a komáromi, győri és bécsi állami tisztviselőknek”. A házigazda rá is vette Brownt, hogy írjon egy levelet latinul és olaszul a török foglyokról és az örmény kereskedők túlkapásairól – ez utóbbiak nyilván veszélyes konkurenciát jelentettek a katolikus bosnyák kereskedők számára.⁴²

Buda török megszállásának utolsó éveiben egy olyan hangos botrány robbant ki a pesti bosnyák ferencesek között, hogy az még magát XI. Ince pápát és Ottoboni bíborost, a későbbi VIII. Sándor pápát is foglalkoztatta. Egy, a boszniai provinciából elszökött ferences, Fra Luca Marunchich és a társa, Fra Luca Petrovich botrányos dolgokat műveltek Budán. Marunchich Benlich püspök unokaöccse volt, akinek – mint mindezt saját kezű önéletrajzában⁴³ közölte a *Hitterjesztés Szent Kongregációja* bíborosaival – 1651-től a titkáráként is szolgált. 1662-től három évig, majd 1671-től ismét az általa is budainak mondott pesti bosnyák ferences rendház főnöke volt, ezalatt fallal vette körül a ferencesek templomát és sok protestánst megtérített. Aligha kétséges, hogy Benlich az itt közölt levelet a pesti bosnyák ferencesek érdekében is éppen azért adta ki, mert az unokaöccse, Luca Marunchich, ekkor a pesti rendház főnöke, kérte meg erre.⁴⁴

Marunchich, aki velikai gvárdián és boszniai definitör is volt, minden bizonnyal nagy tekintélyű nagybátyja, Benlich püspök oltalmában bízva lépett fel oly magabiztosan: Már 1662-ben, mint pesti házfőnök, egy rendtársát azzal fenyegette meg, hogy elintézi, hogy a törökök kivégezzék. 1670-ben pedig a velikai kolostorban Marunchich a misére összegyűlt katolikusok szeme láttára a törökök kezébe adta, azzal a váddal, hogy árulók, az ott vizitáló Pietro Travnichanin

42 *Edward Brown: A brief account of some travels in Hungaria, Servia...* London, 1673. (facsimile kiadása: München, 1975., Hrsg. Karl Nehring) 34.

43 APF SOCG Vol. 447. Fol. 47. 58/v. Vö. uo. Fol. 49., 59/v.

44 *Franjo Emanuel Hoško: Franjevci u kontinentalnoj Hrvatskoj kroz stoljeca.* Zagreb, 2000. 103–111.

boszniai tartományfőnököt, és a gvárdiánt, Luca Ibrishimovich bosnyák ferencest. Ez utóbbi az 1649-ben Pesten vizitáló missziópüspök, Marino Ibrishimovich unokaöccse volt, és 1658-tól 1662-ig szintén betöltötte a pesti házfőnök tisztét. (A két ferences előjárót azután a katolikusok csak nem kis váltságdíj fejében tudták kiszabadítani.) Ez a vita több volt, mint két akaratos szerzetes veszekedése. A két ferences személyében, mindkettő egy-egy belgrádi missziópüspök unokaöccse, két, évtizedek óta szemben álló, számos szerzetest „mozgató” bosnyák ferences papdinasztia harcolt a hódoltsági kolostorok feletti ellenőrzésért.⁴⁵

Marunchich reményei, hogy a nagybátyja örökébe léphet, és Benlich halála után ő lesz a missziópüspök, nem teljesültek, bár ennek érdekében több mint egy évig kilincselte Rómában.⁴⁶ Ezért azután, miután Rómából elküldték, Szelepcsényi György esztergomi érsekhez utazott, és elérte, hogy az érsek hozzájárult: a „budai” rendházat szakítsák el a bosnyák provinciától, és azt csak az esztergomi érseknek rendeljék alá. Marunchich így magát immár az érsek vikáriusának tekintette, amikor visszatért az egykori működése színterére, a pesti rendházba. Marunchich el akarta űzni azokat a bosnyák ferenceseket, akik ekkor ellátták a budai, azaz pesti plébániát. Emiatt a pesti házfőnököt többször beidéztette a budai pasa bírósága elé. A házfőnök, „ez a tisztos öreg” szerzetes ezért kénytelen volt elhagyni Pestet.⁴⁷

A Rómába küldött panaszokból kitűnt, hogy Marunchich nemcsak engedély nélkül hagyta el a rendtartományát, de később még a nevét is megváltoztatta Cozianovichra (!), azért, hogy ne találjanak rá. Saját boszniai rendi előjárói ellenében a török hatóságoknál keresett védelmet. A legsúlyosabban azonban mégiscsak az esett latba Rómában, hogy Marunchich nem átalott egy levelet hamisítani a *Hitterjesztés Szent Kongregációja* prefektusa, Angeli Paluzzi degli Albertoni-Altieri kardinális aláírásával. E hamisítvány szerint a pápa elrendelte volna a belgrádi vikáriusnak, hogy ne avatkozzék bele Buda egyházi ügyeibe, és a pesti bosnyák ferenceseket pedig állítólag arra szólította fel, hogy menjenek vissza a boszniai rendtartományukba. Marunchich ezenkívül Budán (valójában persze Pesten) tetteles összetűzésbe keveredett a belgrádi püspöki vikárius, Giovanni a Derventa által ideküldött bosnyák ferencsekkel. A pápa a bécsi nunciust, Francesco Buonvisit bízta meg, hogy szólítsa fel esztergomi érseket: Sürgősen bocsássa el a vikáriusát, Marunchicht, és ismerje el a belgrádi püspök-

45 APF SOCG Vol. 447. Fol. 47/v., 58/r., 58/v.

46 *E. Fermendžin: Chronicon observantis provinciae Bosnae Argentinae ordinis Sancti Francisci Seraphici. Starine, 1890. 49–50.; Pisma fra Luke Ibrišimovića i. m. 2–6. Latin nyelvű forrásközlés, horvát fordítással.*

47 I. m. 4. Luca Ibrishimovich azzal érvelt az esztergomi érsek és a magyarországi, a Megváltóról elnevezett ferences rendtartomány Budára támasztott igényei ellen, hogy azok a ferencesek mind magyarok, míg a Buda környéki nép mind horvát ajkú, „populus nostrae linguae”. Mivel a pesti reformátusok pedig nyilván magyarok voltak, a katolikusok és reformátusok ellentéte etnikai színezetet kapott.

ség jogát Budára (azaz valójában Pestre), és hagyja, hogy ott a belgrádi vikárius-hoz tartozó bosnyák ferencesek működjenek. Buda és Pest ugyanis éppen úgy missziós terület, mint Bosznia, ott nem az esztergomi érsek, hanem a belgrádi missziópüspök az illetékes, a két város a boszniai ferenceseké.⁴⁸

A pesti rendház önállósága

A pesti bosnyák ferences rendház különleges helyzetben volt a boszniai rendtartomány kolostorai és rendházai között, éppen ezért is íródott Benlich itt közölt levele. A magyarországi török hódoltság legfőbb irányítója, az ekkor vezíri rangot viselő budai pasa közelsége a pesti ferencesek számára egyszerre volt áldás és átok. Veszélyes szomszédság volt ez, Dzsáfer pasa „örjögő”, „diocletianusi” keresztényüldözése alatt Filippo a Camengrado és társa is jobbnak látták, ha eltűnnek Pestről. Ugyanakkor azonban a bosnyák ferencesek a hódoltság minden más katolikus papjánál jobban értettek a törökök nyelvén, jobban kiismerték magukat az oszmán tisztségviselők világában. Mint a török birodalom belsejéből érkezett, a legtöbb török méltóság által is használt nyelvet beszélő szerzetesek, mindenki másnál jobban számíthattak a pasák, agák, bégek, kádik jóindulatára. Ennél is fontosabb, hogy jobb török kapcsolataik voltak, mint az ellenfeleiknek, tudták, kit mennyivel kell megvesztegetni. A budai török katonaság nagy része amúgy is földijük, azaz boszniai volt.⁴⁹ A budai török hatóságokhoz fűződő szoros kapcsolataikat a bosnyák ferencesek alaposan ki is használták a konkurensek ellen. Gyakran mentek a budai pasához panaszra, vagy éppen azért, hogy ellenfeleik bebörtönzését elérjék.⁵⁰

A Pesten működő bosnyák ferencesek rendháza ezenkívül azért is különleges helyzetben volt Bosznia ferencesei között, mert nem tartozott egyik kolostor alá sem. Éppen ennek a kiváltságnak a védelmében írta meg Benlich püspök az itt közölt levelét. A magyarországi bosnyák ferences misszionáriusok ugyanis a legtöbbször valamelyik boszniai kolostor, általában az olovói (piombói) alá tar-

48 *Tóth István György*: Kié Buda? Az esztergomi érsek és a belgrádi apostoli vikárius vitája a hódolt Budáról. In: R. Várkonyi Ágnes emlékkönyv i. m. 251–257. Az erre vonatkozó legfontosabb forrásokat a tanulmány a függelékben közli. Vö. APF SC Ungheria Transilvania Vol. 2. Fol. 94–95/v.

49 *Hegy Klára*: Etnikum – vallás – iszlamizáció. A budai vilájet várkatonaságának eredete és utánpótlása. *Történelmi Szemle* 40(1998) 229–256.; *Fodor Pál*: Török és oszmán: az oszmán rabszolgélit azonoságtudatáról. *Történelmi Szemle* 37(1995) 367–383. A magyarországi török hódoltságra alapvető: *Hegy Klára*: Török berendezkedés Magyarországon. Bp. 1995. (História könyvtár. Monográfiák 7.) passim.

50 APF SC Dalmazia Misc. Vol. 3. Fol. 100., Fol. 104.; APF SOCG Vol. 157., Fol. 254., Vol. 172., Fol. 403.; *Tóth István György*: A mohácsi plébános, a budai pasa, és a kálvinista konstantinápolyi pátriárka. Don Simone Matkovics levelei a Hitterjesztés Szent Kongregációjához (1622–1635). In: A Ráday Gyűjtemény Évkönyve. VIII. Szerk. Für Lajos–Szabó András–Berecz Ágnes. Bp. 1997. 185–252.

toztak. Ez nem pusztán egyházfegyelmi, hanem legalább annyira anyagi kérdés is volt. A távoli Bosznia illetékes kolostorából nemcsak a szerzeteseket küldték ki hittérítésre, továbbá döntöttek a vitás kérdésekben. Még fontosabb volt, hogy a boszniai anyakolostorba várták a jövedelmeket is az adott misszionáriustól. A világ misszióit Japántól Mexikóig a központjaik általában nem csekély összegekkel támogatták. A magyarországi török hódoltság bosnyák ferences misszionáriusai ebből szempontból különös kivételt jelentenek. Itt ugyanis a hittérítésre indult ferencesek küldtek haza pénzt a saját kolostoruknak, még hozzá nem is keveset. A boszniai kolostorok – amelyek a törökök sanyargatása miatt mindig adósságokkal küzdöttek – a magyarországi török hódoltságban élő híveket ugyanolyan jövedelemforrásnak tekintették, mint az egyes boszniai kolostorokhoz tartozó bosnyák falvakat. A kolostorok előjárói emiatt ádáz harcba kezdtek a többi bosnyák kolostor befolyása vagy éppen a magukat függetlenítő, értsd: pénzt haza nem küldő hittérítő rendtársak ellen. Minderre a magyarizációt a több évszázados török uralmat nyögő, kiszipolyozott boszniai falvak szegénysége adta. A Drina vagy a Neretva partján élő hegyi falvakhoz képest még a magyarországi török hódoltság plébániáin élő katolikusok is jómódúnak számítottak. A pesti rendház ezenkívül – ahogy ezt Benlich 1669. évi jelentése le is szögezte – számíthatott a budai és pesti katolikus kereskedők bizonyára nem csekély adományaira is, ezekből Luca Ibrishimovich becslése szerint akár harminc szerzetest is el lehetett volna tartani.⁵¹ Ezért szerették volna a szlavóniai bosnyák ferences kolostorok megszerezni a pesti rendház feletti fennhatóságot, ez ellen küzdött Benlich.

A missziópüspök leveléből ezenkívül jól kiolvasható a bosnyák rendtartományon belül ekkoriban dúló válság, a boszniai és a szlavóniai kolostorok ellentéte. A 17. század folyamán nagyon megszorodott számú boszniai ferencset sok belső ellentét osztotta meg. A szlavóniai kolostorokban, Nekesén (Našičén) és Velikán élő barátok szerettek volna önálló rendtartományt alakítani, ezt azonban a 17. században nem tudták elérni, csak azt, hogy a boszniai püspök helyett a zágrábi fennhatósága alá tartozzanak.⁵² Benlich, aki maga is Banja Luka-i, tehát boszniai születésű volt, régóta hadakozott ez ellen az elszakadási szándék ellen. 1660-ban Budáról írt Mario Alberizzinek, a *Hitterjesztés Szent Kongregációja* titkárának, levelében beszámolt a konfliktusáról a szlavóniai bosnyák ferencesekkel. Az előző évben, amint megérkezett Szlavóniába, megmutatta az ottani atyáknak a Kongregáció dekrétumát, nyilván a püspöki joghatóságáról, mire azt mondták, hogy ő csak törődjön a saját egyházmegyéjével – írta keserűen.⁵³

51 Pisma fra Luke Ibrišimovića i. m. 2., 4., 6. Erről részletesebben: *Tóth I. Gy.*: Szent Ferenc i. m. 754–769. Ilyen (a bosnyák ferences misszióra feltehetően áldozó) budai bosnyák kereskedők írtak 1663-ban az eszéki vásár alkalmával levelet Rómába, Benlich püspök védelmében magának VII. Sándor pápának. Az eszéki vásáron Budai Bosnyák Jakab, Budai Bosnyák János és Budai Bosnyák Máté nyilván kereskedőkként voltak jelen. APF SOCG Vol. 310. Fol. 402–404/v.

52 Minderről részletesen: *F. E. Hoško*: i. m. 123–137., különösen: 124–125.

53 *E. Fermendžin*: Acta Bosnae i. m. 483–484.; APF SOCG Vol. 310. Fol. 133. + 134/v. végig sk. eredeti.

Érthető, hogy Benlich most közölt levelében is arról intézkedett, hogy a pesti bosnyák ferences rendház senki alá se tartozzon, de ha mégis, akkor a boszniai kolostoroknak, semmiképpen sem pedig a szlavóniaiaknak legyen alávetve.

Budai bosnyák ferences főiskola

Buda és Pest visszafoglalása után a bosnyák ferencesek nem hagyták el az eddigi missziójukat, sőt az itteni kolostor a korábbinál sokkal fontosabb szerepet játszott. Egyrészt továbbra is népes horvát ajkú katolikus népesség élt Budán és Pesten, akiket az itt élő bosnyák ferencesek elláttak. Miután Buda és Pest a keresztényeké lett, a következő években a bosnyák szerzetesek Pestet elhagyva a budai Vízivárosban, a Fő utcában telepedtek le. Itt a császári hatóságoktól egy korábbi török mecsetet kaptak, abból alakították ki a templomukat, és míg Pesten a török uralom alatt csak rendházuk volt (rezidencia), Budán már kolostort (konvent) tartottak fent.⁵⁴ Másrészt Buda és Pest, illetve Bosznia viszonya alapvetően megváltozott a felszabadító háborúk után: Az eddig a bosnyák ferences térítés legvégső pontjai egyikét jelentő Pest és Buda nagyon felértékelődött a rendtartomány számára. A 17. században Buda vagy Pest ugyanolyan oszmán uralom alatt álló város volt, mint Tuzla vagy Sarajevo. A 18. századra Bosznia számára, amely továbbra is – az előző századhoz képest éppenséggel még fokozódó – török elnyomás alatt élt, az immár a keresztény kézben lévő Buda és Pest menedék lett. Buda a 18. század elején – a velencei és más itáliai kolostorok mellett – a bosnyák ferences kultúra fellelője volt. A bosnyák ferencesek itt szervezték meg a legfontosabb iskolájukat, ahol a rendi utánpótlást képezték.

A budai bosnyák ferences kolostorban már 1699-ben is tanítottak, a Rákóczi-szabadságharc évei alatt pedig már filozófiai és teológiai professzorok tanítottak itt. 1722-ben ez a rendtartományi ferences iskola, a *studium provinciale*, rendi főiskola, *studium generale* rangjára emelkedett. A budai bosnyák ferences főiskola professzorai teológiai, történeti, orvostudományi munkákat írtak Budán, munkáik a horvát ajkú irodalmi kultúra egyik központjává tették az itteni kolostort.⁵⁵ Antonio (Antun) Papislich filozófiaprofesszor († 1766) Budán a bosnyák ferences iskolában tanult, majd 1756–1757-ben a budai ferences *studium generale* dékánja volt. A polihistor, orvostudománnyal is foglalkozó Emerico (Emerik) Pavich Budán 1766-ban kiadott, a bosnyák ferences provinciát bemutató történeti műve, a *Ramus viridantis olivae* ma is sokat forgatott munka.⁵⁶ Egy másik itteni professzor, Stefano (Stjepan) Vilov valószínűleg budai születésű is volt,

54 A „visszafoglaló” magyar és a helyben maradó bosnyák ferencesek közti viszályokra: Magyar Ferences Levéltár, Bp., *Historia provinciae Bosnensis et Capistranae 1699–1702.*; Archív Mariánskej Provincije, ŠOBA Bratislava, Pozsony, 416. Lad. 52. Fasc. 5. N° 20.

55 Minderre részletesen R. *Skenderović*: i. m. passim.; Nagy Lajos: *Budapest története 1686–1790.* In: *Budapest története a török kiűzésétől a márciusi forradalomig.* Szerk. Kosáry Domokos. Bp. 1975. (Budapest története III.) 37.

56 F. E. *Hoško*: i. m. 173–182.

Budán halt meg 1747-ben. Három alkalommal volt a budai bosnyák ferences kolostor gvárdiánja, itt tanított a főiskolán, a Szentírásról szóló munkáját is Budán adta ki 1735-ben.⁵⁷

Ivan Stražemanac 18. századi bosnyák ferences történetíró 1718-ban maga is a budai bosnyák ferencesek főiskoláján tanított, mint a teológia lektora, 1729-ben azután a bosnyák ferences rendtartomány provinciálisává választották. A Bosna Argentina ferences rendtartományról készített leírásában részletesen beszámolt az itteni bosnyák ferencesek török alatti életéről is.

Stražemanac munkájának a középkori századok budai és pesti ferenceseiről szóló sorai aligha tekinthetők többnek, mint kegyes hagyománynak. A ferences történetíró azonban a török kor végéről és Buda 1686. évi ostromáról – mivel alig három évtizeddel ezután maga is Budán tanított –, minden bizonnyal még hitelesen tudott beszámolni.⁵⁸ Stražemanac leírta, hogy a pesti rendházban mindig két bosnyák ferences élt a török uralom idején, akik ellátták szentségekkel Buda és Pest katolikusait. E rendházhoz tartozott Tököl is, ahonnan a szerzetesek a környező falvakba is kijártak a hívekhez. Stražemanac leírásából az is kiderül, hogy az 1686-os felszabadító ostrom idején is ketten szolgáltak Pesten. Stefano (Stjepan) Turso állt a pesti rendház élén, a társa pedig Dalmáciai Jakab volt. „Stefano Turso az ostrom idején Székesfehérvárra húzódott, amely ekkor még háborítatlan török birtok volt, míg Jakab testvér a többi kereszténnyel Buda várában maradt bezárva.” Ezzel az ostrommal azután véget is ért a pesti bosnyák ferences misszió, a török hódoltság egyik legfontosabb katolikus intézménye.

Függelék

Franjevački arhív, Sarajevo, Samostan Sveti Anto, 1. Sveta Stolica, 1664.
korabeli másolat.

Frater Matthaeus Benlych a Bagnaluca, Dei et Apostolicae Sedis gratia episcopus Belgradiensis, administrator Samandriensis nec non vicarius apostolicus in Hungaria Inferiori Turcarum ditionis in ecclesiis episcopum residentem non habentibus, cum plenitudine potestatis delegatus, admodum reverendis patribus provincialibus caeterisque patribus in regno Bosniae existentibus salutem in Domino sempiternam.

Jam trigesimus annus currit ex quo Domino favente eisdem servio in variis officiis, non modo ad religionem spectantibus, veluti guardianatu et provincialatu, verum etiam ad regimen animarum, maxime in episcopatu jam anno 14, ex quibus perfectissimam notitiam adepti sumus conventuum, fratrum, christianorum, et parochiarum, ita quod nil horum nos lateat in Bosnia, Hercegovina, aliisque ducatus et comitatibus ejusdem Bosnensis regni, immo et Hungaria ipsa, maximeque in parochiis Budensi et Tuccu-

⁵⁷ *Franjo Emanuel Hoško*: Prosvjetno i kulturno djelovanje bosanskih franjevaca tijekom 18. stoljeća u Budimu. *Nova et Vetera* 28(1978) 1–2. sz. 113–179.; *R. Skenderović*: i. m. passim.; *Anto Slavko Kovačić*: Biobibliografija Franjevaca Bosne Srebrene. Prilog povijesti hrvatske književnosti i kulture. Sarajevo, 1991. 277–278., 321–322.

⁵⁸ *Ivan Stražemanac*: *Expositio provinciae Bosnae Argentinae*. Zagreb, 1993. 238–240.

gliensi⁵⁹ in quibus primum fundamentale lapidem post vastationem a Turcis factam Bosnenses fratres minoritae cum Catholicis ejusdem Bosniaci⁶⁰ regni mercatoribus jecerunt, hoc modo ab ecclesia Sancti Joseph Pestae haereticos jecerunt, et patres provinciales pro tempore sollicitam curam mittendi fratres semper habuerunt, ita quod illi fratres in illis duobus locis sub nullius guardiani cura umquam, sed immediate provincialis erant. Quapropter consideratis considerandis etiam deinceps hanc optimam dispositionem stabilimus, ut nil circa has duas parochias innovetur, et a provincialibus immediate gubernentur, et non sit cuiusque adnutum, licitum aliquid innovare et si voluerit provincialis sub aliquo monasterio praefatas parochias subdere, ad fratres Bosnae, non vero Sclauoniae pertineant, cum ipsi hanc Domini vineam plantaverint, et cum maximo studio et labore servaverint, ac pro futuris temporibus perpetuis ne aliqua altercatio interveniat, et ut tollatur de medio quaelibet praetensio, lis et difficultas, nos tamquam vicarius apostolicus in possessu hanc decisionem stabilimus roboramus et provinciali cum diffinitorio pro tempore in Bosnia existenti subdimus, aliter monasteriis Bosnae subdentur. In quorum fidem has nostra manu propria subscribimus, ac sigillo majori nostri officii munimus.

Datum Foinicae, die 7. Martii 1664.

Frater Matthaeus Benlych a Bagna Luca
episcopus Belgradiensis

L.S.

Banjalukai Benlich Máté testvér, Isten és az Apostoli Szentszék kegyelméből belgrádi püspök, a szendrői püspökség adminisztrátora, valamint a töröknek alávetett Alsó-Magyarországon a rezideáló püspök nélküli egyházak apostoli helynöke, teljes hatalommal delegált, az igen tisztelendő tartományfőnök atyáknak és a többi Boszniában élő atyának örök üdvösséget az Úrban!

Harmincadik éve már, hogy az Úr kegyelméből az Urat szolgálom különféle hivatalokban, nemcsak a szerzetesrendünkben, mint a gvárdiáni és tartományfőnöki tisztségekben, hanem a lelkek kományzatában is, főként a püspöki tisztségben immár 14 esztendője, emiatt tökéletesen megismertük a rendházak, szerzetes testvérek és a plébániák állapotát, olyannyira, hogy semmi sem marad előttünk rejtve Boszniában, Hercegovinában és a boszniai királyság más hercegségeiben és megyéiben, sőt magán Magyarországon sem, különösen pedig a budai és a tököli plébániákon, ahol a török pusztítása után az első alapkövet a boszniai ferences testvérek helyezték el a boszniai királyság katolikus kereskedőivel, így a pesti Szent József templomból az eretnekeket kivetették,⁶¹ és a mindenkor tartományfőnök atyáknak mindig volt gondja arra, hogy ide szerzetes testvéreket küldjenek, oly módon, hogy azok a szerzetesek e két helyen semmilyen gvárdián alá ne legyenek rendelve, hanem közvetlenül a tartományfőnök alá tartozzanak.

Emiatt megfontolva a megfontolandókat, a jövőre nézve is azt az igen helyes rendelkezést hozzuk, hogy e két plébánia ügyeiben semmi újítás ne történjen, hanem a tartományfőnökök közvetlenül kormányozzák azokat, és senki számára ne legyen megen-

59 Tököl.

60 Írva: Bosnaici.

61 Mint a levélből is kitűnik, a pesti templom alapkövet csak jelképesen, a katolikus hit számára tették le a bosnyák barátok, hiszen nem új templomot építettek, hanem a reformátusok templomát vették el.

gedve, hogy bármi újítást tegyen, és ha a tartományfőnök a fentnevezett plébániákat valamely kolostor alá akarná vetni a jövőben, akkor Bosznia és nem pedig Szlavónia szerzeteseihez tartozzanak, mivel ők művelték itt az Úr szőlőjét, és a legnagyobb igyekezettel és fáradsággal megőrizték azt, és az eljövendő örök időkre, nehogy valami meghasonlás támadjon, és hogy bármilyen követelés, viszály vagy nehézség támadjon, mi mint illetékes apostoli helynök ezt a döntést hozzuk, megerősítjük, és a plébániákat a jelenlegi boszniai tartományfőnöknek a kormánysegédek tanácsával együtt alárendeljük, másképpen a boszniai rendházaknak legyenek alárendelve.

A fentiek hitelül levelünket saját kézzel aláírjuk és hivatalunk nagyobb pecsétjével megerősítjük.

Kelt Fojnicán, 1664. március 7-én.

Banjalukai Benlich Máté testvér
belgrádi püspök

P.H.

ISTVÁN GYÖRGY TÓTH

A DOCUMENT FROM SARAJEVO ON THE BOSNIAN FRANCISCANS IN PEST (1664)

The documents of the Saint Anthony monastery in Sarajevo give information on the activity of the Bosnian Franciscan missionaries in Pest and Buda, too.

In the 17th century the Bosnian Franciscans also cared for the Catholic inhabitants of the medieval Hungarian capital of Buda and for those living in Pest on the other side of the Danube. In 1623, the titular abbot of Bács, Paolo Torelli, who headed the missionary work in Turkish Hungary, came to Buda where he was able to celebrate mass only in great secret and in a private home. Still, no fewer than 135 of the faithful gathered together for his mass. In 1633 two Bosnian Franciscans, Filippo a Camengrado and Paolo a Clamice established a mission here. The two Bosnian missionaries took over the small Calvinist church in Pest (the only Christian church in Pest and Buda). In subsequent periods, two Bosnian Franciscans were generally working in Pest, taking care of the village of Tököl, too. They visited the Croatian speaking Catholics of Székesfehérvár and Esztergom, too. The Catholics of Pest were also visited by the bishops of Belgrade, Marino Ibrishimovich a Posega and Matteo Benlich, in the course of their visitations. Both missionary bishops were Bosnian Franciscans. This paper corrects earlier assumptions concerning the presence of Bosnian Franciscans in Pest. In 1679, during the final stages of the Turkish occupation of Buda and Pest, a Franciscan who had run off from the Bosnian province, Fra Luca Maruncich, made an appearance as the vicar-general of the archbishop of Esztergom, György Szelepcsényi. Even Pope Innocent XI and the Cardinal Ottoboni, who later became Pope Alexander VIII, concerned themselves with this dispute. After the expulsion of the Turks, Buda and Pest became even more important for the Bosnian Franciscan province than in the 17th century. Bosnia remained under Ottoman rule, but the high school (*studium generale*) at Buda was one of the centres of Bosnian Franciscan culture in the 18th century.